

ONDE URTER

TRADITIONER OM GUL OKSEØJE (*CHRYSANTHEMUM SEGETUM*)

Naar man overhovedet betragter alle slags Ukrud, da ere de vel alle Frugter af en forbandet Jord formedelst Syndefaldet, hvis Udryddelse udpresser Landmandens Sveed, og gjør hans Arbejde ofte forgiæves, dog ere de ikke alle lige vanartige ..., skrev Johan Paulli for over 200 aar siden i sin *Dansk Oeconomisk Urte-Bog* (1761, s. 143). Men en ukrudtsplante frygtede man dengang og senere mere end nogen anden: gul okseøje (*Chrysanthemum segetum*) – hvad man i *Dannemark og andre fleere Lande har... desværre i mange Tider erfaret, og endnu hvert Aar med Græmmelse maa fornemme dens udbredende Egenskab* (Paulli l.c.).

Chrysanthemum segetum (artsnavnet af lat. *seges* 'sæd') er en 1-aarig plante med grove, tandede eller fligede, blaa-grønne blade og store orangegule kurvblomster. Den optræder kun paa dyrket jord, i vaarsæd og rodfrugter, og formerer sig udelukkende ved frø; en plante af gennemsnitsstørrelse producerer ca. 5 000, kraftige eksemplarer indtil 50 000 frø. Spireevnen bevares i flere aar. Frøene modnes samtidig med afgrøden, og denne biologiske synkronisering bidrog forhen ogsaa til udbredelsen (med urent sædekorn). Plantens spontane, ret skarpt afgrænsede forekomster tyder paa, at frøspild paa grostedet nu spiller den største rolle for spredningen og vedligeholdelsen. Hvor den faar fred til at sætte og kaste frø, optræder den hurtigt i store mængder og kan

Gul okseøje eller gullkrage (Chrysanthemum segetum) ur Simon Paullis Flora Danica från 1648.

farve hele marken gul, kvælende kulturværksterne med sin frodighed.

At gul okseøje blev datidens bondeplage nummer et skyldes, at den fandt de bedste vækstbetingelser paa de ofte misrøgtede, udrændede, kalktrængende, ikke-brakbehandlede jorder. Bøndernes primitive redskaber kunne ikke tage kampen op mod dette anmassende ukrudt, som derfor gav dem store høsttab paa korn, ærter, boghvede og roer. Det hedder herom 1759,¹ at gul okseøje *er uden Tvivl den allerskadeligste Ukrudt, som en Korn-Mark kand blive befængt med: Thi den udsuer Jordens Kraft, at Kornet voxer tynd og svang, den gjør ogsaa Foeret stinkende, at Creaturene ikke uden Hungers Tvang, eller aftvungen Tilvennelse, vil tære det.* Hoveripligten og fællesdriften gjorde sit til, at den gule okseøje saa temmelig uforstyrret kunne brede sig i markerne.

Som en udpræget nomadevækst dukkede ”de onde urter” op snart her og snart der for atter at forsvinde og komme til syne i en anden egn. Uden kendskab til plantens formeringsbiologi maatte bønderne faa det indtryk, at der var noget diabolisk ved dette ukrudt. Lokale masseforekomster blev ofte tydet som plantens første tilholdssted, hvorfra den maatte være ført til andre landsdele – derfor de mange stednavne i de folkelige benævnelser.²

Gul okseøje har nu en næsten kosmopolitisk udbredelse, men dens store følsomhed over for frost paa nordlige breddegrader røber en sydligere herkomst. Botanikerne mener, at planten enten er hjemmehørende i det sydøstlige Europa eller i oldtiden kom til Europa fra Vestasien.³ Frø er fundet i 3–4000 aarige soltørrede teglsten fra Dashur-pyramiden, og planten var rimeligvis et ukrudt allerede i det gamle Ægypten.⁴ Arkæologen Comes mener at kunne genkende den paa pompejanske vægmalerier (ca. 70 e.Kr.)⁵ Dioskurides, som levede omtrent samtidig, synes i sin *De Materia Medica* III, 156 at skelne mellem to *Chrysanthemum*-arter, hvoraf den ene kan være *C.*

segetum.⁶ – Som kulturledsager, archæofyt, naaede gul okseøje meget tidligt til Vesteuropa, hvor frø er fundet i skotske stenalderlevninger⁷ og i England i grave fra romersk jernalder.⁸ Om hjemlige moseundersøgelser oplyser dr. phil. J. Troels-Smith, at kurvblomsternes pollen er meget vanskelige at adskille; indtil videre kan kun siges, at gul okseøje pollenanalytisk hører til gruppen med bl. a. *Tanacetum* (rejnfan) og *Achillea* (røllike). Meget tyder imidlertid paa, at dette ukrudt meget sent er dukket op i Mellemog Nordeuropa ... vistnok først i 1500-tallet indslæbt med sædekorn.⁹ For nyere indvandring taler saaledes, at gul okseøje praktisk taget ingen rolle spiller i folke medicinen, og at den ikke, som tilfældet er med talrige andre ondartede ukrudtsplanter, gav anledning til egentlige natursagn. Blandt ca. 90 000 frø af 160 arter, som H. N. Rosenkjær fandt i københavnske udgravninger, var der kun 12 af *Chrysanthemum segetum*, og de stammede rimeligvis fra renæssancelag.¹⁰

Om gul okseøjens første optræden i Danmark vides intet med sikkerhed. Urtebogforfatteren Henrik Smids nævn af (gul) okseøje 1546¹¹ kan være en oversættelse fra tyske kilder; P. A. Matthioli skriver 1563 i sin *New Kreuterbuch*, at den findes paa marker og ved byer, en anden forfatter 1570, at den er almindelig i kornet i Nordtyskland¹². Jessen og Lind regner det for mest sandsynligt, at planten blev ført fra Holsten til Danmark i begyndelsen af 1600-tallet, og af litteraturen ses, at den inden aarhundredets slutning fandtes i store mængder mange steder. Den blev samlet til herbarium 1630 og 1656 ved Nykøbing F, 1673 ved København.¹³ Simon Paulli skriver 1648 i *Flora Danica*, det er dansk Urtebog, s. 201f.:

Denne Vrt veed Bonden langt bedre / huor den voxer / end nogen anden som Vrte-Hafuer elske oc dyrcke; thi w-anseet at den ofte udi Hafverne iblant madurter findis /

Frontespisen på Simon Paullis *Flora Danica* från 1648.

saa blifver den dog aldrig saa ofte aff Vrtegaardsmændene næfnt / som aff Bonden / huis Korn den paa Marcken gjør stor Skade / i det den sig mangfoldigen formeerer / oc tager Vexten fra Kornet; Oc derfor icke uden synderlig aarsag hafue endeel aff Bønderne gifuet denne Vrt disse foreskrefne Danske Nafne / huilcke noget eftertænckte lettelig kan forstaaes: Den onde Vrt / Fattig Mands Trusel / Aagger-vrt ...

At Paulli paa det tidspunkt kan anføre tre folkelige øgenavne maa tages som bevis for, at planten allerede da var velkendt og frygtet og havde været det temmelig længe.

Faa aar efter hedder det i Arennt Berntsen's *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed* (1656, I, s. 96), at der ...

findis en anden Vrt med it gult Blomster oe langactige mange smaa blade hvor aff naar

der ickun begynder at voxe it [ét] Blomster / den da saaledis tager offverhaand / at gantske Agre oc store Dele aff Bymarckerne dermed gantske begrois oc Sæden qvellis ... Men eftersom samme Vrts skadelige Natur er nu fornummet / vide Indbyggerne den skade i tide at forekomme / i det saa snart den ringiste deraf i en Ager eller paa en gantske Bymarck fornemmis / de den da strax med Rod oprycke oc forbrende.

Peder Kylling's *Viridarium Danicum* 1688 nævner planten som *alt for ofverflødigh iblant Kornet*. Om tilstandene i Jylland skriver Hans Mossin 1773:¹⁴ *Der er intet Ukrud, som jo ved et Middel lader sig fordrive, uden allene et Slags, som kaldes Brandenborger, ikke ulige vore Morgenfruer [Calendula]; Bønderne kalde dem onde Urter, et Navn, de ret fortjene; De lade sig ved intet Middel udrydde...* Efter en omtale af plantens sejlivethed og spredning med gødning, fortsætter han: *Bonden indbefatter derfor denne Urt iblandt det Onde, som han beder GUD at befri ham for, saa ofte han læser sit Fadervor*. Peder Rhode oplyser 1776 i *Samlinger til de danske øers Laalands og Falsters Historie: I en Snes Aar omtrent ere vi af de Onde gule Urter i vort Korn plagede. Man mener, de med fremmed Sædekorn ere hertil forplantede*.

1790 betegnes den stadig som *vulgatissimum inter frumenta in Dania*.¹⁵ 1802 kendte Thyland den ikke undtagen ved Vestervig.¹⁶ Af G. Begtrup's *Beskrivelse over Agerdyrkingens Tilstand i Danmark*¹⁷ primo 1800-tallet fremgaar det, at den er *det værste Ukrud baade i vaade og tørre Aaringer* (Hjørring amt). Særlig slemt florede de onde urter i Tistrup by under Høgholm gods samt i Vejle amt, medens f.eks. Ribe amts vesteregn gik fri. De bredte sig stærkt paa Holstebro mark og Begtrup mener, frøene blev indført med gødningen fra fremmed kvæg, der blev bragt til markedet.

Morsom og interessant er Ths. Aabye's omtale i *Samleren for Landboen* I, 1789 s. 12f.:

Hvor nødvendig det er for Bonden at see sin Eng og Sæd befriet for disse næsvisse Giester, behøver man ikke at gjøre nogen vidtløftig Snak om. Det er kuns den dovne Bonde, som ikke kiender disse Snyltegiester, og ikke har gjort sig Umage for at faae dem til Dørs. Den Flittige og Stræbsomme derimod har ikke holdt op at trækkes med dem, førend han har faaet dem alle under Bænken. For, imidlertid, som let kan hende sig, att disse Herremænd med deres bræmmede Klæder ikke skulle snige sig til Sæde ved Høibordet, maa man see at tage Masken af dem. Jeg vil derfor i Korthed, og saa got som jeg kan, fortælle hvordan de see ud, hvad Klæder de prunke i, hvad de helst gider tæret, og endelig hvordan man skal handle dem, for at faae dem til at pakke sig og blive reent borte ...

Længere fremme fortsætter han:

Paa de fleste Steder i Fyen veed jeg at man alt for længe siden har faaet Magten med dem. Paa Bøndernes Marker seer man næsten ingen mere. Undertiden prunke Herregaards-Markerne med dem; men det er sielden paa andre Steder end der, hvor Herremanden er for magelig til at see selv efter sine Ting, og gider hellere kiørt paa Stads til Hovedstaden end age ud paa Marken. Og da der er nok af saadanne Herremænd, saa er det heller ikke saa rart [sjældent] at finde Herregaards-Markerne overalt vel forsynede med Ukrud.

Aabye fortæller, hvordan ubetænksomme folk kan bidrage til de onde urters udbredelse:

En Kone paa Drejøe kom een Gang for nogle Aar siden til Schierninballe Bye i Fyen. Der fik hun at see disse Urter; hun syntes vel om dem, thi det vare paa den Tid, da de havde taget deres bedste Klæder paa, hun plukkede sig en Urtekost af dem, og førte dem med hjem med sig for at fornøje sine Børn.

Børnene, kan man sagte tænke, kastede dem rundt omkring, og ingen Mennesker tænkte paa at det havde noget i sig, men hvad skeede? Sommeren derpaa saae næsten hele Drejøe Bye ud som den lysteligste Hauge; og i Stedet for Byg og Havre fik de saa mange af disse rare Blomster. Men hvordan de arme Øeboere herved bleve tilmode, og hvad Ulykke de siden har maattet døie for at faae dem jagede bort, kan vel enhver let tænke sig til.

De onde Urter indfinde sig... i Byg, som saaes efter Rug, hvilket erfares paa Møen (1759).¹⁸ Lavsur (gul okseøje) hørte 1777 til det mest almindelige ukrudt paa Bornholm,¹⁹ og man har her fra gammel tid kendt remsen.²⁰

Pilsurt og pengsur
og skidt og lort og lavsur.

Sagnagtig og helt usandsynlig er en meddelelse til *Skattegraveren* 1889 (XII, s. 41): Man siger, at den blev dyrket i gamle dage, som der nu dyrkes kløver, men den blev ødelagt af mergelen, og derfor ses den ikke mere saa almindelig.

Ifølge Jens Kamp sagde man i Vestjylland, at heksene brugte denne urt til at gøre fortræd med.²¹ Hørfro strøet om ageren værnede denne mod baade onde urter og troldtøj (Odsherred).²² Et sted i Nordsjælland blev afbrændt røgelse over agrene mod bl.a. dette ukrudt.²³ Om en ond frue til Halsted Kloster paa Vestlolland hedder det, at hun om natten saaede disse urter paa fæstebøndernes agre, saa de fik endnu mere slid og ærgrelse. Det lykkedes dog tilsidst at faa dem udryddet.²⁴ Tilsvarende oplyser E. Rostrup fra Jylland, at en kone skal være blevet straffet ved Lysgaard-Hids herredsret, fordi hun om natten havde saaet frøene i naboernes marker.²⁵

Det er ogsaa usikkert, hvornaar gul okseøje naaede til Sverige. En tradition siger, at den skal være ført med det svenske rytteri, da det

fra Slesvig over Danmark vendte hjem 1660.²⁶ Men planten er snarere kommet direkte til Skaane, Halland eller Blekinge med dansk sædekorn. Linné nævner den fra Småland 1741, Skåne 1745;²⁷ i sin *Öländska och Gothländska resa* 1745 fortæller han, hvordan den lyser op i agrene og glæder vandreren med sine blomster (var altsaa endnu ikke egentligt ukrudt), og af hans *Skånska Resa* 1751 fremgaar det, at planten var almindelig i det sydlige og vestlige Skåne samt i det sydlige Halland. 1784 kaldes den *et ogräs bland kornet i Skåne, kommen med säd från Danmark*,²⁸ og A. J. Retzius omtaler den 1806 som *en prydelig växt, men et fordärfweligt ogräs*.²⁹

Af litteraturen at dømme kom *Chrysanthemum segetum* først til Halland; det nævnes allerede 1756,³⁰ men indvandringshistorien har iøvrigt flere versioner. Linné mener, at den var ukendt i Sverige lige til 1690, da en bonde i Halland købte jysk sædekorn: *Disse prægtig lysende Blomster kom op i blant Sæden, saa herlige i Agrene at alle Bønder admirere [beundrede] dem. Nu er den det verste Ugräs blant Vaar Sæden*.³¹ En anden samtidig forfatter skriver, at planten siges at være kommet til Sverige under sidste krig med danskerne, men selv holder han det for mere sandsynligt, at den blev indslæbt med dansk korn, thi – i Danmark har dette ukrudt forud odelagt en stor del af landet³². Retzius 1806 regner med, at den kom fra Brandenburg via Jylland til Halland, hvorfra den paa mindre end 50 aar spredtes til størs-teparten af Skaane. Endelig henlægges helt præcist indvandringssaaret til 1624 (eller 1625). Efter misvæksten det aar lod den navnkundige Holger Rosencrantz indføre udenlandsk havre (nogle siger fra Holsten, andre fra Danmark) til sit gods Skottorp i Skummeslöf sogn, Halland. Men skibet strandede ved Hålabäck i Steninge sogn, hvor bymændene straks plyndrede lasten og brugte kornet til udsæd – *hvilket [ukrudt] saaledes for sædrenes misgerninger blev en straf paa børnebørnene*.³³ Gul okseøje har nu

kun betydning som ukrudt i Halland, hvor den stadig kaldes *holabäcker*, i Bohuslän samt dele af Dalsland og Västergötland, i Skåne og Blekinge. For 100 aar siden nævnes den som besværligt ukrudt saa højt mod nord som omkring Umeå.³⁴

Til Norge er gul okseøje rimeligvis ogsaa kommet med korn fra Danmark³⁴. Første literære nævn er fra 1704 – i en fortegnelse over planter navnlig fra Trondheims omegn: *Bellis lutea* [Bauhin's navn] *folliis profunde incisis major*. *Danica: Onde Urter, Fattig-Mands Trusler, Aager-Urt. – Inter segetes crescit*.³⁵ 1715 tages planten med i Jonas Ramus' *Træer og Buske, som voxer af sig selv i Norrige* (s. 262), sikkert fundet nær forfatterens bopæl i Ringen. F. C. Schübeler's angivelse,³⁶ at den medio 1700-tallet fandtes helt op til Slidre i Valdres, er forkert; han citerer *Danmarks og Norges oekonomiske Magazin* III (1759), 149ff., men pastor Herm. Ruge skriver her udtrykkelig, at den ham bekendt ikke vokser i Norge. Pastor Hans Strøm fortæller, at *de saa kaldte Onde Urter i Dannemark har jeg seet paa en Ekre [ager], hvor den nok var kommen ved Dansk Sæde-Korn, som her bruges af mange*.³⁷ I første halvdel af 1800-tallet vandt den gule okseøje almindelig udbredelse i det sydlige Norge. *For 30–40 Aar siden* [ca. 1850] *var den her, fornemlig ved den sydvestlige Kyst, meget hyppigere end nu*. M. Blytt skriver i ms. til *Norges Flora* (før 1862), at den i Kristiansands stift er meget almindelig.³⁸ I 1841 blev *Chrysanthemum segetum* fundet paa det hidtil nordligste voksested i verden: 70° n.br. Nu kendes den kun langs Oslo-fjorden og sporadisk i nogle faa sydvestlige egne.

Da bønderne saa sig ude af stand til at bekæmpe de onde urter effektivt, tog de saavel herhjemme som i udlandet ”hævn” ved at opfinde en mængde nedsættende tilnavne. Disse synonymer vidner om, hvor ofte og meget landmændene maatte beskæftige sig

Gullkrage ur C.A.M. Lindmans Nordens flora (1917).

med denne vækst, hvor den optraadte meteorisk og i massevis. Øgenavnene kan efter motiv deles i tre grupper:

I. Den nationalitet, person eller by, som fik skyld for først at have kolporteret frøene subs. ladet de gule urter brede sig;

II. ødelæggende følger paa afgrøderne;

III. andre navne.

Chrysanthemum segetum skal være indkommet med polakkerne under svenskekrigen³⁹ eller ført til Fyn med spaniernes hestefoder 1808.⁴⁰ Det meget udbredte navn *brandenborger(e)* (1758ff.)⁴¹ gaar tilbage paa

den tradition, at disse ukrudtsplanter *ere først komne ind i Landet, da de Brandenburgske Ryttere vare udi Jylland [1658–59], eftersom deres Heste-Foder dermed skal have været besmittet; og fik da disse Urter magt paa de jydskes Agre, da de Brandenburgske Rytterses Giødskning derpaa blev udspredet* (1759).⁴² At baade dette og andet ukrudtsfrø blev indslæbt ved den lejlighed, er højst sandsynligt. Men da allerede Simon Paulli 1648 omtaler gul okseøje som et slemt ukrudt, maa det være naaet til Danmark længe før de nordtyske lejetropper. Det var man klar over ogsaa for 200 aar siden: *At disse Urter have været i Dannemark førend de Brandenburgske Ryttere kom herind, kunde jeg let bevise, dersom jeg her skulde afhandle denne Urts Historie, men jeg har og temmelig sikker Grund til at troe, at de før den Tid fandtes paa Agrene iblandt Kornet.*⁴³

Med navnet *brandenborger* forholder det sig snarere saadan, at saasæd fra Brandenburg indeholdt frø af gul okseøje. Paa Mors fortælles, at Saltrup præst skrev til Brandenburg efter græsfrø. Han kritiserede dets spireevne og fik saa tilsendt en ny portion frø med besked om, at naar han saeed dem, ville afgrøden aldrig forsvinde – den var nemlig stærkt forurennet med gul okseøje.⁴⁴ Noget andet er, at denne plante fik særlig gunstige betingelser for at brede sig under og efter krige (og misvækstaar). Men den omstændighed, at ogsaa andre velkendte ukrudtsplanter, der givetvis ikke er indvandret i historisk tid, blev tillagt lignende navne – agerkaal (*Brassica campestris*) *kosaksennep*, slangehoved (*Echium vulgare*) *svenskere* eller *skaanske husarer*, skvalderkaal (*Aegopodium podagraria*) *tysk hylld*, tidsel *tyske roser*, m.fl. – peger i retning af, at *brandenborger* er ment som en satire, en karikatur af de foragtede fremmede soldater.⁴⁵

Berntsen 1656 er den første, som anfører et navn af motivgruppen I indeholdende et stednavn: denne urt er *ickun for faa Aar siden først begynt at groe her i Landet / oc det ved Svendborg, hvor, efterdi den udi stor Mengde hafver*

taget overhaand / har den oe affsamme Kiøbsted fanget Nafn / saa den kaldis Svendborgs eller den ”Onde Urt”. Baade dette navn og *Køgeurt* (1796ff.)⁴⁶ har den utvivlsomt erholdt, fordi den er bleven bragt til Sjælland og Fyen ved Skibe fra Kjøge og Svendborg, formodentlig ved indført Sædekorn.⁴⁷ Men ogsaa paa Sjælland kan det tænkes, at planten først viste sig eller tog overhaand ved Køge, hvor det endnu siges, at man de første 3–4 dage efter at en ko købt paa byens marked var bragt hjem omhyggeligt samlede gødningen; denne blev enten brændt eller gravet dybt i jorden, saa evt. frø destrueredes.⁴⁸ Om oprindelsen til *Tirstrupurt* i Djursland⁴⁹ skriver E. G. Begtrup (*Ny kgl. Saml.* 750), at Tirstrup blev meget hjemsoget af de gule urter: *Byen avler kun maadelig hø og har ringe Opdræt af Kvæg. Det er blevet til et Ordsprog om denne By, at de hænger gerne deres Plejle op ved Kyn-delmisse [2 febr.] og taaer ej længer den Bulder.*⁵⁰ Endvidere er optegnet: *Holmboleger* og *Stadilboleger* (Ringkøbing amt),⁵¹ *Hækkebølleblomst* og *Lundeskovs roser* (Fyn).⁵²

I Sverige resulterede det ovennævnte indvandringssagn i plantenavnene *Hålabækker*, *Hålabäcka* (Halland 1755ff.), *Skummeslöfsört* (1806ff.), *Holgersärter* (Halland 1858ff.) > *Holgersörter*.⁵³

Ogsaa i andre lande er *Chrysanthemum segetum* blevet tillagt en række navne af første motivgruppe:

ty.⁵⁴ *Franzosenkraut*, *-blume* (alm.); skal være ført til Tyskland med franske (napol.) hære

Gellersche Blume (Münsterland, Westfal.); skal være kommet fra Geldernland

Schörmarsche Blume (Lippe); anrettede særlig stor skade i Schötmar amt

Boffzer Blume (Braunschweig); efter Weserdorf Boffzen

Spessarterblume (Eiffel 1865); i aaret 1832 var planten helt udryddet ved Kempenich, men ikke i nabobyen Spessart – herfra bredte den

sig atter over K.s agre, hvis beboere da døbte den saadan til hines spot

Samlandpest (Ostpreussen 1939)

Sachsenblume

Vekderblome; efter St. Vith ved Aachen

Pfälzerblume (faldseblumme)

Pfalzdorfer Blume

Kranefeldse Blume

Berkerblume; egl. *Wegbergerblume* efter landsbyen Wegberg

Granenburgerblume (kranenburscheblume)

Lingerblume; efter landsbyen Lingerhahn

Auricher Blume (auerker blöme) (Ostfri-esl.); optraadte i stor mængde ved Aurich

Hobleborner Hochmut (Thüringen); særlig hyppig i Hohleborn – til forklaring siger man, at *die Hohleborner sind hochmütig geworden, sie haben aufihren Äckern lauter Blumen*

Wällerschblimme ‘Westerwaldernes blomst’ (Dilltal); skal være kommet fra Westerwald fr.⁵⁵ *fleur de Jalhay*; efter byen J. ved Liege *fleur du Saint-Vi*; fra byen St. Vith ved Aachen

it.⁵⁶ *franceschigni* (Bardinetto)

gæl.⁵⁷ *bileach choigreach* ‘den fremmede’

USA (Vermont)⁵⁸ *Rhode Island clover*, *Kellup weed* til *Chrys. leucanthemum* (hvid okseøj).

Det er dog især øgenavnene i anden motivgruppe, som røber landbrugernes magtesløshed, harme og dybe foragt for dette anmassende ukrudt. *Onde urter* (1648ff.) bruges stadig over det meste af landet⁵⁹ – i Sønderjylland og Nordslesvig *den onde blom*, *böse blume*;⁶⁰ det samme gælder *fattigmands trussel* (1648ff.);⁶¹ dette ukrudt kunne true fattige folks marker, der som regel blev vanrøgtet; tvivlsom er C. Molbech’s forklaring (*Dansk Ordbog* [2] 1859, s. 477): *fordi Stodderne have truet med, at dette Ukrudt skulde komme i Bondens Sød*. Det lige saa gamle *aagerurt* (Paulli 1648 *Aagger-Vrt*) og senere *aagerblomst*⁶² er rimeligvis oversat fra tysk *Wucherblume*. Moth’s utrykte ordbog ca. 1700 omtyder det

til agerurt og anfører desuden *Lokes havre*.⁶³ Thott 4° (1755), 1507 har *bondeplage* (Sydsjæll.?) og fra Bornholm *lavsurt* 'luseurt'.⁶⁴ Endvidere:

troldkierling (Vendsyssel 1787, Jyll. 1943 troldkælling⁶⁵)

goldurt (1793)⁶⁶

skaburt (Sjæll.)⁶⁷

kokasse (Sorøegnen; m. hentydning til frøspredningen med ekskrementerne?)

landmandens skræk (NVFyn).

Analoge benævnelser i andre lande:

sv.⁶⁸ *etterört* 'edder-, gifturt' (Skaane 1751ff.)

fattigmanstryssel (Skaane 1751ff., fra dansk)⁶⁹ ty.⁷⁰ *Wucherblume* (1769ff., alm.) 'aager' + 'brede sig'; ogsaa om *Chrys. leucanth.*

böse Blume (Delmenhorst, Nassau m.fl.)

Hungerkraut (1793), *-blume* (Harzen 1808ff.)

Kummerblume (1798) - vel fra fr. *souci des champs*

Hundeblume (hunneblume) (Göttingen 1858ff.); præfix nedsættende

Raum-, *Ra(h)m*land, *Landraum*, *-r(h)am* (Westerwald 1862ff.); etymologi omstridt: 1. det gule blomsterhav ligger som fløde (rahm) over ageren, 2. ukrudtet stjæler "fløden": det bedste af jorden, 3. planten rømmer (raumt) marken for kulturvækster, 4. af mhty. ran, rom 'snavs, skidt'

Bankrottblume (Ostpreussen 1882)

Landverzehrer (landvertêrer) (Vestpreuss. 1883)

Teufelsblume (düwelsblume) (Windsheim-Minden 1927)

Allesvertreiber (allverdriev) (Rhinl.) jnf.

flamsk (Limburg)⁷¹ *allverdreef* - gror i saa stor mængde paa agrene ved L., Kempen, at alle andre vilde planter fordrives, holl.⁷² *paar-deblom* 'hestblomst'; præfix nedsættende

fr.⁵⁴ *maliné* (1844) - af malin, -igne 'drilsk, ond, skadelig'

mâle fleur

souci

souci des champs, s.d. blés, s. *sauvage*

USA (indiansk)⁷³ *ko-hen-tuk'wus* 'det tager din mark bort' (ogsaa om andet ukrudt)

Af danske navne i motivgruppe III kan nævnes:⁷⁴ *kornurt* (Moth ca. 1700, Thott 4° 734 28), *korn-okseøje* (1793ff., jnf. ty. Saat-Wucherblume), *gule urter* (1798ff., paa øerne); *mergel-rose* (SVJyll.) er enten ment ironisk eller hentyder til at gul okseøje - en kalktrangsplante - kunne udryddes med mergling; *morgenfrue* (1759ff., ret alm.) anvendes hyppigst om den lignende kurvblomst *Calendula officinalis* (en haveblomst). Den fynske gaardejer Kristen Beck synes at blande de to planter sammen i digtet *Morgenfrue*;⁷⁵ andet vers lyder:

Morgenfrue, skønt du lægges øde
af den grumme Vinters Frost og Sne,
staar du dog hver Vaar op fra de døde,
spottende selv Bondens skarpe Le.
Morgenfrue, hvisk det til mig, kære,
hvordan du Modgang saa let kan bære.

I Sverige⁷⁶ er noteret bl.a. *kornros*, *-blomma*, i Tyskland (Rhinl.)⁷⁷ *Feldhuhnblume* 'agerhøneblomst', *Haferblume*. *Golds* nævnes i et engelsk værk 1523, men er meget ældre, idet det nævnes i lovruller fra 1300-tallet og i angelsaksiske stednavne: Goldhanger (Essex), Golding (Shripshire), Goldor (Oxfordshire) Goltho (Lincolnshire), Gowdall (West Riding)⁷⁸.

I Holland skal man ikke have kendt gul okseøje indtil ca. 1700, da den blev indslæbt med urent korn fra Jylland.⁷⁹ Tabernaemontanus, en af "botanikens fædre", skriver i sin *Neuw Kreuterbuch* 1588, s. 366f., at han hele sit liv ikke havde set denne blomst, før han i Westerwald mellem Limburg og Hackenburg fandt havremarkerne saa fulde af den, som var de saaet med vilje *oder als wann sie mit geelen Tüchern bedeckt wären*. En masseforekomst iagttoges sammesteds 150 aar senere af den kendte naturforsker og læge Joh. Chr.

Senckenberg⁸⁰; i Nassau-Dillenberg hedder planten endnu *Haferblume*.⁸¹ Ifølge en forfatter 1825 skal den omkr. 1770 være ført af en søfarende fra Altona til øen Föhr med urent sædekorn;⁸² 1866 betegnes den som *ein lastiges Unkraut* i Holsten,⁸³ og endnu 1913 kaldtes den en landeplage i Franken, Thüringen og Harzen.⁸⁴

Til Angel skal *die böse Blume* være indslæbt af en gaardmand Prediger,⁸⁵ en anden tradition siger imidlertid, at plantens tilstedeværelse dér skyldes præsten i Grundhof (Sydslesvig). Herom skriver pastor Ordorff ca. 1750, at der til blomstens herkomst knytter sig følgende sagn: En præst i den papistiske tid opdagede, at der blev stjålet af kornet paa hans loft og mistænkte husholdersken for hemmeligt at sælge af det. Men af mangel paa bevis kunne han ikke sige noget. I stedet lod han fra Danzig komme en tønde ”Wuchersamen”. Nu sendte han husholdersken til Flensborg og blandede ukrudtsfrøet i sæddyngen. Hun fortsatte intetanende med at sælge af kornet og kunderne brugte det bl. a. til udsæd. Næste sommer inspicerede præsten landsbyens marker og fandt paa den maade frem til hælterne. Men siden den tid bredte urten sig i sognet. *So viel ist gewiss, dass selbige nur in einigen wenigen Gemeinden und nicht überall in Angeln zu finden sei, in den andere benachbarte durch einen Sechling Strafe für jede Blume, so bei ihnen gefunden wird, sich noch bis Dato davor verwehret und von sich abgehalten*.⁸⁶

Med saasæd er *Chrysanthemum segetum* efterhaanden blevet ført til Nordamerika, Kaplandet, Azorerne, Algier, Kina, Australien, Ny Zealand o.a. st.

Det var som nævnt ikke meget, datidens bønder kunne stille op mod de onde urter. Frøene blev med sædekornet ført fra egn til egn, aflugning var et saa godt som haabløst arbejde og brak hørte til sjældenhederne. Dog havde man allerede i 1700-tallet opdaget, at mergling (kalktilførsel) var et godt

middel. En borger i Stege paa Møn opfandt en maskine til at rense kornet med,⁸⁷ men den vandt saa vidt vides ingen udbredelse. De fleste bønder resignerede som Knud Lange i *Danmarks og Norges Oeconomiske Magaziin* III (1759), s. 358:

Jeg holder for, at det gaar med de onde Urter ... som forud med Cananiterne, de gamle Indbyggere i det Forjættede Land, der aldrig fuldkomelig af Israeliterne kunde udryddes, især paa visse Steder i Landet, at der jo altid nogle bleve tilbage af deres Afkom, jeg meener hermed nemlig, at noget deraf altid ligger hemmelig bevart i Jordens Skiød, i hvor meget den ved Ploven tumles og arbejdes, som en skiult Fiende, der vel er betagen sin Overmagt, dog ikke gandske uddød og udryddet, men bier efter Leylighed til at reyse Hovedet igien, om det kand lykkes, allerhelst i frugtbar Jord ...

Helt passivt kunne man dog ikke se til, mens afgrøderne kvaltes, og saa tidligt som 4. august 1616 vedtog menige bønder i Kolding, at naar *markmændene bliver tilsagt, at løse [afluge] de onde urter af deris korn, och di derudi bliver forsømmelig och ické ville samme onde urter afløse, da skal samme markmand, udi hves korn di findes, hafve forbrut en half daler, som hand strax skal udlegge eller panttes derfor*.⁸⁸ Halvandet hundrede aar senere erfarer vi om den samme praksis: *Paa nogle Steder, hvor den Urt befrygtes, men ikke endnu har taget Overhaand, holde Bye-Mændene om St. Hans-Dags Tiid nøye Besigtigelse og sette den Mand i Brøde for nogle Skillinger, som lader disse onde Urter gjøre mindste Begyndelse med at indsniige sig*.⁸⁹ De mellemslesvigske bylove (Flensborg amt) idømte straf for hver blomst,⁹⁰ enkelte steder pas Sydfyn var bøden 1 skilling pr. plante, der fandtes paa en bymands jord.⁹¹ Thomas Aabye skriver herom i Samleren for Landboen 1789:

Forunderligt er det, at Herregaardens Marker, hvortil disse Byer [Svanninge og Horne] gjøre Hoveri, ere stikfulde af dette Ukrud. I Sielland har man ikke saadan god Skik som i Fyen, og ikke den rigeste Herre vilde være formuende til med een Skilling for hver tre at betale de Urter, som findes i hans Bønders Vaarsæd.

Videre fortæller han, at samme byers landmænd var meget ængstelige for, at *deres Bester, naar de ere til Hove, skulle faae noget at æde af Høet eller Foret paa Gaarden.*

Af G. Begtrup's undersøgelser ca. 1800 af landbruget i de fleste danske amter⁹² fremgaar det, at man paa Als (se nedenfor), Fyn og i marsken besigtigede hinandens agre ved middommertid; de respektive ejere maatte betale 2 skilling for hver morgenfrue. Dér nedgravede man desuden al gødning fra fremmed kvæg. Om Skottrup by i Vendsyssel hedder det:

Byen har indgaaet den Forening i ældre Tider, at deres Mark synes hver Sommer, og hos hvem en Morgenfrue findes, betaler 24 skl. i Straf. To Agre i Byen vare ved fremmed Sædekorn befængte, og Bonden var forpligtet til at sælge Sæden paa Marken til en fremmed By, at Byens Mark ei skulde blive befængt.

Om markernes sanering for gul okseøje paa Als skrives 1759:

At de er mueligt at udrødde disse onde Urter og holde Sæden reen derfor, det seer man af de Landmænds Exempler paa adskillige Steder, paa hvis Agre man siælden finder de onde Urter iblandt Sæden. Paa Øen Als, hvor Landet er frugtbar og Jorden gemeenligen bliver vel dyrket, er især et Sogn, hvor Bønderne skal have gjort den Vedtægt imellem hverandre indbyrdes, at der for hver Morgen-Frue eller ond Urt, som findes paa en Mands Ager, skal, naar de samtlige Byemænd paa en vis Tid om

Sommeren gaae omkring og eftersee Agrene, betales af Eyeren to Skilling, hvorudover man ikke giærne seer dette Ukrud paa dette Sogns Marker.

Navnet *okseurt* skal skyldes en kgl. forordning, hvorefter bønder, paa hvis jorder der groede særlig mange af disse planter, kunne idømmes en okse i bøde.⁹³ Der er dog snarere tale om et forklarings-sagn til plantenavnet.

De gamle landsbyloves bestemmelser var en dyd af nødvendigheden, men kunne sikkert kun løse problemet, naar og saa længe der var tale om forholdsvis faa planter. Hvor gul okseøje for alvor invaderede agrene, maatte enhver udryddelse med haanden blive uigen-nemførlig. Alligevel kommer en landmand med et saadant forslag:

Der er i hver Landsbye altid en heel Hob smaa Børn, som ikke have Aar og Kræfter nok til at tage Tieneste hos Bonden, og desværre forsømme Skolen den meeste Tid om Sommeren for at anvende hele Dagen enten paa at gjøre ondt eller slet intet. Og tør jeg vedde, at jeg ved saadannes Hielp, med en saare ringe Bekostning, skulle faae alle de onde Urter afplukkede, som findes paa en heel Byes Felled, naar jeg først havde lært Børnene at kiende dem, ogsaa vilde love dem for hver Kurv fuld, de bragte mig hiem, en Skilling eller to, eller tillade dem at fouragere et Øyeblik iblant mine Sukker-Erter, eller opsette anden deslige Belønninger, hvorved saadanne smaa lettelig lade sig hyre til det, som gamle Folk finde alt for kiedsommeligt for sig at forrette.

Paa Alrø i Horsens fjord lød bestemmelsen, at alle *morgenfruer* eller *frueblomster* skulle være afluget inden Sankt Hans dag. Naar oldermanden sendte bud (ingen bestemt dato), havde alle bymænd at stille til hest paa hans bopæl. Efter en frokost red de ud to og to over øen og inspicerede hver gaards tilliggende for frueblomster. Fandtes der saadanne, maatte ejeren bøde med øl og brændevin, der blev drukket paa stedet. Efter et hvil fra kl. 12 til

ca. 2 (14) samledes alle gifte folk til "fruegildet", medbringende fortæring. Gildet gik paa omgang i gaardene, og det fortsatte næste dag kl. 2, da alle tjenestefolk mødte til legestue hos oldermanden, fik kaffe og bagværk, siden mellemad og dansede til midnat. Det var deres eneste aarlige fridag. Oldermanden havde pligt til at holde de to første dages gilde; trediedagens var derimod frivilligt; man betalte selv for musik og fortæring. – Fra ca. 1890, da frueblomsten forlængst var trængt i defensiven, enedes man om, at gildet kun skulle vare en dag og være et omganggilde. Skikken bevaredes som den sidste fra fælleskabets tid lige til rationeringen i 1917.⁹⁴

Syd for grænsen maatte myndighederne gribe ind med strenge lovbestemmelser for at faa bønderne til at tage kampen op mod ukrudtet. Forordninger herom blev givet i bl.a. Hannover, Rheinland, Lübeck, Brandenburg;⁹⁵ de anføres her i kronologisk orden.

En "landesherrliche Verordnung" af 3. februar 1688 byder: *Ein jeder soll auf dem Seinigen die gelben Wucherblumen ausziehen, so wie auch im Dillerburgischen geschiehet, bey 1 Pfenn. Buse für jede, welche sich demnachst finden wird.*⁹⁶

Siden blev bøderne større og større. Fra 11. juli 1707 stammer en "Verordnung wegen der Wucherblume".⁹⁷

Auf derer zur Besichtigung der Ländereyen, welche mit denen sogennanten Schötmarshen bösen Blumen inficiret, committirten Leute abgestatteten mündlichen Bericht ... wird Namens gnädigster Landesherrschaft, Bürgermeister und Rath hiesiger Residenzstadt Detmold injungiret, ihren Bürger ... hierauf so bald und zwar einen jeden bei Strafe von 5 Goldfl. anzubefehlen, dass sie ihre Länderei von solchen vergifteten Blumen innerhalb 14 Tagen säubern und dieselbe ausräuten, oder nach Ablauf solcher Zeit gewärtigen sollen, dass für jede Blume

4 ½ Groschen bezahlet und darauf exequiret werden solle.

En bøde paa først 5 gylden, hvis man havde glemt eller udeladt lugningen, og dernæst 4 ½ groschen pr. siden fundet blomst var mange penge dengang. Men landsregeringerne havde næppe kun bøndernes vel i tankerne; de nærrede sikkert bekymring for, at de "forgiftede" marker skulle decimere tiende-indtægten. Derfor fik sognepræsten i Lemgo 1714 paabud om fra prædikestolen at gøre opmærksom paa straffen.

Et af de saakaldte Willkürsbriefe eller Dorfsbeliebungen fra landsbyen Steinberg (Sydslesvig) 1733 paabyder, at hver bonde er forpligtet til to gange hver sommer at rense sine kornagre for Wucherblumen; forsøgte han denne pligt, maatte han betale 3 pf. i bøde for hver blomst, der fandtes ved besigtigelsen. Hertil bemærker lærer O. C. Nerong 1900: gul okseøjes sjældenhed i sognene Steinberg og Bredegatt maa ganske givet tilskrives denne bestemmelse.⁹⁸

Cirka 1750 skulle der i hele Corveyer land ved Sankt Hans oplæses en forordning fra prædikestolene, at enhver havde pligt til at fjerne den onde *Boffzer Blume* paa sin jord – i modsat fald var bøden mindst 6 groschen pr. plante ved eftersynet.⁹⁹

Dog synes hverken love eller bøder at have nyttet ret meget. Bønderne brød sig ikke om, at øvrigheden blandede sig i deres anliggende. Desuden havde de faaet den opfattelse, at denne plageaand simpelthen ikke lod sig udrydde – alle anstrengelser i den retning var paa forhaand haabløse, derfor søgte de fleste at unddrage sig. Endelig gik bestemmelserne vel efterhaanden i glemmebogen.¹⁰⁰

Hvor foruroligende de onde urter maa have bredt sig, fremgaar af en forordning 1759 for Detmold:

Efter at de saakaldte *Wucher-* eller *Schütmarsche Blumen* i den herværende by

Feldmarks jorder gennem aarene har taget i den grad overhaand, at mange agre mistede deres sande værdi, høsten forringedes og tien-deafgifterne ogsaa gik ned ... saa forordnes herved og gøres alle bekendt, at enhver ind-bygger hver uge skal besigtige sine tilsaede agre, saa snart okseøjerne skyder op og begyn-der at blomstre, de deri værende skud vil være at optrække med roden og maa ikke kastes til siden eller i furer og veje, men skal brændes –

so lieb einem jeden ist, die nachbeord-nete Strafe zu vermeiden, allermassen dem Herrschaftlichen Richter hier in der Stadt Detmold hiemit befohlen wird, alle Jahre auf Margrethen Tag [13 juni] ... mit Bür-germeister und Rath zu Detmold die Stadt Feldmark in Augenschein zu nehmen, die Ländereien genau zu besehen, ob und wie-viel Wucherblumen in jedem Stück Landes befunden seyn, accurat zu annotiren und solches bei nächstem Gericht zur gehörigen Bestrafung in die Wrüge zu bringen ... die beiden ersten Jahre überhaupt davor eine Geldbusse dictiret, im dritten Jahre aber vor jedwege gefundene Blume 4 pf. im vierten 6 pf., im fünften 8 pf. zur Strafe und so fortan in den folgenden Jahren ohne Ausnahme ...

Heller ikke det hjalp, og myndighederne maatte bruge endnu strengere midler. Forord-ningen af 14. november 1779 sagde bl.a:

Wo sich in einer Gegend noch Wucher-Blu-men finden, hat der Beamte von Zeit zu Zeit dieselbe zu besichtigen ... bey 1 fl. Strafe zu befehlen, dass sie, ehe die Blumen in Samen gehen, alle Gemeindsleute bei 5 Albus Gemeindsbuse auf ihre Aecker befehligen, die Wucher-Blumen sammt der Wurzel auszuziehen, auf einen Haufen werfen und verbrennen lassen, auch so lang die Früchte [kornet] solcher noch leiden, nach 14 Tagen wiederholen.

Nu var mere erfarne folk imidlertid kommet paa sporet af plantens udbredelsesmaade, thi det hedder sammesteds: Der gøres opmærk-som paa, at der kun maa bruges ren udsæd; saaledes og med hyppigt sædskifte, avl af kløver, kartofler og kaal vil ethvert ukrudt efterhaanden blive udryddet. En instruks af 24. april 1777 giver sognepræsterne ordre til at kundgøre, at alt sædekorn skal renses for *Wuchersamen* med en særlig sigte; der maatte ikke sælges korn, straa eller gødning fra lands-byer med dette ukrudt, og befængte agre skulle oftere brakkes og tilsaas med hør; ende-lig skulle kontrollen gennemføres af uvildige mænd fra en anden landsby.

Som de foregaaende bestemmelser gav hel-ler ikke denne det tilsigtede resultat, thi alle-rede aaret efter hedder det i en regeringskri-velse: Efter hvad vi har bragt i erfaring, skal forordningen af 24 april ... være blevet meget daarligt fulgt hist og her i landet.

I Hannover, hvor *Chrysanthemum segetum* blev en hel landeplage, dikterede en lov af 31. maj 1817, at alle korn- og brakmarker skulle synes visse dage i juli og forsømmelige bønder idømmes 2 dalere; de slap dog med den halve bøde, hvis planterne fandtes i sommersæden, der var sværere at holde helt ren. Mange ste-der blev skolebørnene efter endt undervisning kommanderet ud paa markerne for at luge onde urter.¹⁰¹ Ogsaa i Mecklenburg, Niedersachsen og Schleswig-Holstein lugede landsbyernes indbyggere i fællesskab markerne. Det var en kærkommen lejlighed til at holde et afslut-tende gilde: *Wucherblumenhöst* med dans eller et *Hackeball*.¹⁰² I Mecklenburg skulle ejerne af agre, hvori der ved kontrollen fandtes Wuch-erblumen, betale en dreiling (halvanden pfen-nig) pr. eksemplar. De indkomne bøder blev samme dags aften drukket op paa kroen, mens man drillede hinanden.¹⁰³ I Weidelbach (Hes-sen) var bøden 2 heller til 1 kreuzer. Og her lyk-kedes det virkelig at komme ukrudtet til livs. Havre til udsæd fra denne by fandt rivende

afsætning og dette ry er bevaret til vore dage.¹⁰⁴ En bestemt dag hvert aar omkring 1910, som i forvejen blev meddelt markejerne i Esingen ved Pinneberg, foregik det saakaldte ”Wucherblumenschau”. Beskikkede mænd undersøgte agre og haver og for hver gul okseøje vankede der en bøde paa 5 pf. Pengene gik til et gilde – *wokerblomenköst* – med dans for hele byens befolkning. Traditionen skal gaa 3–400 aar tilbage, da egnen blev hjem søgt af ukrudtet med hungersnød til følge; derfor kaldes planten endnu *Hungerblume*. I Lippe var Bestemelsen om bødestraf i kraft til 1910; en særlig kommission foretog eftersynet – bøden var da 25 pf. for hver blomst.

Udryddelsepligten er stadig gældende i Schleswig-Holstein, hvor gul okseøje optræder massevis i flere egne.¹⁰⁵ Den gav ogsaa anledning til nogle øgenavne:¹⁰⁶ *Batzenkraut* (Rhinl. 1862ff.), *Dreigroschenblume* (dreegrotenblome – Niedersachsen 1877), *Zwölfroschenblume* (twölfgrotenblome – Bremen, not. 1919), *Hellerblume* (Birkenfeld 1920); *brækblome* (NVTyskl., til brüche ’straf, bod’), jnf. holl. *pandblom*.¹⁰⁷

Engelske lovruller fra 1300-tallet kræver, at fæstebønderne oprykker *en vis urt kaldet gold* (quandam herbarn vocatam gold). Ogsaa i Skotland var det strafbart ikke at udrydde the *gools* eller *golds*. Synsmænd, kaldet *gool-riders*, blev udpeget til paa en bestemt (hemmeligholdt) dato at inspicere markerne. De red tværs over dem, og bønder, som havde gul okseøje paa deres jord, maatte bøde med 3 sh 4 d eller et vædderfaar (!) for hver plante i kornet. Henry VI:s vicekansler (1400-tallet) nævnes som den første, der indførte denne *gool-riding*. Kontrollen fortsatte lige til 1877, dog efterhaanden under mildere former med bøden sat saa lavt som til en penny.¹⁰⁸ Navnet *sheriff pink* til hvid okseøje, optegnet i USA (Virginia) kan skyldes skotske nybyggeres minder om udryddelsen af den nærtbeslægtede plante i hjemlandet.

Gullkrage ur J. F. Hallenberg, Herman Funkquist & Karl W. Åderman. *Den praktiske landtbrukaren. Stockholm, 1906–07*

Herhjemme greb regeringen ogsaa ind for at komme de betrængte bønder til hjælp, men paa en anden maade. I 1758 udsatte kongen følgende prisopgave (12 dukater):¹⁰⁹

Veed nogen at gjøre Anviisning paa et vist Middel til at fordrive og udrødde af Agerne det Slags gule Blomster, som af nogle kaldes Morgen-Fruer, men ellers med et almindeligt Navn onde Urter, fordi de frem for alt andet Ukrud meget hindre og dæmpe Kornets Væxt. Item: Hvad Forslag kand der gøres til at skaffe Land-Manden reent og got Sæde-Korn?

Prisopgaven blev besvaret 1759 af fire navngivne mænd, nemlig:

Gul Okseøje, Chrysanthemum segetum. (Efter A. & S. Soldin, Den danske Flora eller naturlige Afbildninger af danske Planter, 1807, s. 6.)

Søren Abildgaard, ”Anviisning paa beste Maade at udrydde af Agerne Morgenfruer, Ager-Kaal, Klinte og Heyre ...” (*Danmarks og Norges Oeconomiske Magaziin* III, s. 157–66);

K. Lange, ”Forslag grundet paa Forfarenhed til onde Urter, saavelsom andet Ukrud at fordrive, samt Sæde-Kornet at forbedre” (*Danmarks og Norges Oeconomiske Magaziin* III, s. 355–63);

Herm. Ruge, ”Forslag hvorledes man sikkerst kand udrydde al Ukrud af Agerne i særdeleshed De onde Urter eller Morgenfruer” (*Danmarks og Norges Oeconomiske Magaziin* III, s. 147–56);

N. R. With, ”Ringe Forslag til at fordrive af Sæden De guule Blomster, som gemeenligen kaldes Morgen-Fruer eller Onde Urter” (*Danmarks og Norges Oeconomiske Magaziin* III, s. 263–74) – endvidere anonymt:

”Forsøg til en Resolution paa det ... Oeconomiske Problemata ... angaaende Onde Urter at udrødde af Agerne” (*Danmarks og Norges Oeconomiske Magaziin* III, s. 281–86); ”Enfoldig Efterretning om Maaden at udrydde det slags gule Urter, som gemeenligen kaldes Morgenfruer, eller onde Urter (*Chrysanthemum*) af Agrene” (*Danmarks og Norges Oeconomiske Magaziin* III, s. 364–67); Forsøg til en Opløsning af det Problema, som er fremsat ... (*Danmarks og Norges Oeconomiske Magaziin* III, s. 368–78).

Tre aar senere afgav pastor Otto Didrik Lütken en ”Kort Betænkning om de saa kaldede onde Urter eller Morgenfruer”.¹¹⁰ – Forslagene gik ud paa brakbehandling af inficerede jorder, mergling, andet sædskifte (vintersæd), destruering af inficeret gødning, rensning af udsæden eller køb af denne fra ikke befængte egne, oplugning. Selv om besvarelsene var mere vidtløftige end praktiske, gav de dog anvisninger til en mere effektiv bekæmpelse end hidtil.

Hos os som i udlandet er de onde urters udbredelse aftaget i takt med landbrugets rationalisering. Fra midten af 1800-tallet var det engang saa berygtede ukrudt næsten fjernet de fleste steder, og 1880 kunne P. Nielsen erklære i et foredrag:¹¹¹ *Nu er gul okseøje en uønsket ukrudtsplante og i mange egne saa sjælden, at man paa hele bymarker leder forgæves efter et enkelt eksemplar.* – Alligevel blev der endnu 1896 fundet 440 frø pr. kg byg til udsæd fra Nordøstsjælland.¹¹²

Som egentlig ukrudtsplante har *Chrysanthemum segetum* i dag snart kun historisk interesse. Den er temmelig almindelig paa Bornholm og Langeland, Sydfyn, SV Jylland og Sydsjælland samt i visse nordsjællandske egne, andre steder stærkt paa retur.¹¹³ Naar den trods alt har kunnet hævde sig skyldes det bl.a. mindre konkurrence: de moderne hormonmidler dræber andre ukrudtsplanter, den mere sejli-vede gule okseøje faar derved mere plads og lys.¹¹⁴

KILDER OG TILFØJELSER

- 1 *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin* III, 1759, s. 368.
- 2 Forekommer ogsaa i et stednavn "Den onde Urte Maal" (Kværndrup s., Fyn 1682: Lange, Johan, 1959, *Ordbog over Danmarks Plante-navne* I, København, s. 347).
- 3 Candolle, A. de, 1855, *Géographie botanique raisonnée*, Paris, s. 670.
- 4 Pickering, Chr., 1879, *Chronological History of Plants*, Boston, s. 90.
- 5 Jessen, Knud & Lind, Jens, 1922–23, *Det danske Markkruuds Historie*, København, s. 249.
- 6 Billerbeck, Julius, 1824, *Flora classica*, Leipzig, s. 219.
- 7 Reid, Clement, 1899, *The Origin of the British Flora*, London, s. 128.
- 8 Godwin, H., 1956, *The History of the British Flora*, Cambridge > *Botanisk Tidsskrift* 57, 1961, s. 119.
- 9 Om plantevandring, der skyldes mennesket, kan henvises til: Thellung, A., 1917, "Stratiobotanik", *Vierteljahrsschrift der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich*, Pettersson, Bror, 1941, i *Nordenskiöldsamfundets tidsskrift* I, s. 40–48, II, 1942, s. 72–108, III, 1943, s. 33–84, IV, 1944, s. 19–81; *Ymer* 30, 1910, s. 65ff., spec. s. 75f.
- 10 Rosenkjær, H. N., 1906, *Fra det underjordiske København*, København, s. 41, 131, 142.
- 11 Smid, Henrik, 1546, *Een skøn loestig ny urtegaardt*, Malmö, s. 34' m.fl.
- 12 Jessen & Lind [note 5], s. 249, 252.
- 13 Lange, M. T., 1859, *Om Forandringen af Danmarks Plantevæxt i de sidste to Aarhundreder*, København, s. 60.
- 14 Mossin, Lars, 1773, *Beretning om Agerdyrknings-Maaden i Jylland, Holsteen og Lolland*, Bergen, s. 8f.
- 15 Vahl, M., 1792, *Flora Danica* VI, Hafniae, fasc. 17, 7.
- 16 Aagaard, Knud, 1802, *Physisk, oekonomisk og topografisk Beskrivelse over Thy*, Viborg, s. 75, 255.
- 17 Begtrup, G., 1803, *Beskrivelse over Agerdyrknin-gens Tilstand i Danmark* II, København, s. 42; V, 1808, s. 79; VII, 1812, s. 78.
- 18 *Danmarks* [note 1], s. 161, jnf. s. 362.
- 19 Prahl, Jacob Peter, 1970, *Agerdyrknings Katekismus* 19, Rønne.
- 20 Medd. bot. gartner Axel Lange ca. 1940.
- 21 Kamp, Jens, 1877, *Danske Folkeminder, Æventyr ...*, Odense, s. 169.
- 22 Andersen, Lars, 1918, *Folkesagn og Folketro i Ods herred*, København, s. 60.
- 23 Uhrskov, Anders, 1923, *Sagn og Tro*, København, s. 66f.
- 24 Medd. af Peter Hansen, Tillitse, f. 1869.
- 25 *Landmands-Blade*, 1873, s. 447.
- 26 Lüders, P. E., 1772, *Bedenken über das Unkraut insonderheit über den Koeck und die Wucherblume*, Flensburg, s. 9.
- 27 *Svenska Vet. Akad. Handl.*, 1741, s. 207; Linné, Carl von, 1745, *Flora Suecica* I, Stockholm, s. 251.
- 28 Hoffberg, Carl Fr., 1784, *Anvisning til växtri-kets kännedom*, Stockholm, s. 191.
- 29 Retzius, A. J., 1806, *Flora oeconomica Sueciae* I, Lund, s. 166.
- 30 Tidström, Anders, 1891, *Anders Tidström's resa i Halland, Skåne och Blekinge år 1756*, Lund, s. 15.
- 31 Linné, Carl von, 1910, *Linné's botaniske "Præ-lectiones privatissimæ" paa Hammarby 1770* (Martin Vahl's haandskrift), (Bergen Muse-ums Aarbok, nr. 1), Bergen, s. 55.
- 32 Osbeck, Peter, 1776, i *Physiogr. sällsk.s handl.* > Lyttkens, Aug., 1912–15, *Svenska växtnamn* III, Stockholm, s. 1611.
- 33 Barchaeus, A. G., 1924 [1773], *Underrättelser angående landthushållningen i Halland*, Lund, s. 102; *Runa*, 1845, s. 73; Bolin, Lorentz, 1931, *Ur djurens och växternas liv*, Gävle, s. 6f.; Jenssen-Tusch, H., 1867–71, *Nordiske Plantenavne*, København, s. 292: det urene korn kom med et skib fra Pommern til Sverige. – En bestemt havresort skal ifg. sagnet være ført til Thy med et strandet skib: Schade, C., 1811, *Beskrivelse over Øen Mors*, Aalborg, s. 285.

- 34 Holmboe, J., 1900, "Nogle Ugræsplanter Indvandring i Norge", *Nyt Magazin for Naturvidenskaberne* 38, s. 145; *Lantmannen* 64, 1953, s. 970.
- 35 Irgens, Joachim & Dahl, Ove, 1892–93, *En gammel trondhjemsflora*, Christiania & København, s. 384.
- 36 Schübeler, F. C., 1888, *Norges Væxtrige* II, Christiania, s. 26.
- 37 Strøm, Hans, 1784, *Physisk-oeconomisk Beskrivelse over Eger Præstegæld*, København, s. 85.
- 38 Mere om den hist. udbred. i Norge: Holmboe, J., 1900, i *Nytt Mag. f. Naturvid.* 38, s. 146ff.
- 39 Feilberg, H. F., 1886–93, *Bidrag til en Ordbog over jyske almuesmål* I, København, s. 112; jnf. *polsk vikke, polakker* (1778ff.) om det engang ildsete kornkrudt musevikke (*Vicia cracca*): Lange [note 2] II, 1960, s. 803, 805.
- 40 Medd. af propr. J. Storm, Barløse v. Assens 1946; de blodrøde valmuer omkring Nyborg sættes ogsaa i forbindelse med spaniernes ophold: Lange, Axel, 1932, *Fynske Plantenavne og Folkeminder om Planter*, Odense, s. 113f.
- 41 *Oeconomisk Journal*, 1758, s. 239f.; Olavius, O., 1787, *Oekonom.-physisk Beskrivelse over Schagens Kiøbstæd og Sogn*, København, s. 109; Hübertz, J. R., 1834, *Beskriv. over Ærø*, København, s. 244; Jenssen-Tusch [note 33], s. 59, 293 (Vendsyssel, Thy, Ringkøb., Fyn, Loll.); Skyum, A. C., 1948, *Morsingmålets Ordforråd*, Aarhus, s. 108.
- 42 *Danmarks* [note 1], s. 365; Thiele, J. M., 1843, *Danmarks Folkesagn* I, København, s. 104f.; Tang Kristensen, E., 1896, *Danske Sagn* IV, Aarhus, s. 73, 76; Feilberg [note 39] II, 1894–1904, s. 748; Kamp, J., 1943, *Dansk Folketro*, København, s. 40 (fejlagtigt om brandbæger, Senecio).
- 43 "Georgicus", 1759, i *Danmarks* [note 1], s. 365.
- 44 Medd. af Halfdan Lange 1950.
- 45 Hornemann, J. W., 1837, *Dansk Oeconomisk Plantelære* II, København, s. 252. – Ramsløget i Riis skov ved Aarhus siges at være ført dertil af spanierne 1808 eller af tyskerne 1848–50; imidlertid nævnes planten der allerede 1768: *Danske Folkemaal*, 1929, s. 128, *Flora og Fauna* 66, 1960, s. 9–12.
- 46 Hornemann, J. W., 1796, *Forsøg til en dansk oeconom. Plantelære*, København, s. 768; *Flora og Fauna*, 1893–94, s. 125 (Horns h.).
- 47 Hornemann, J. W., 1840–41, i *Naturhist. Tidsskr.*, s. 182.
- 48 *Østsjællands Folkeblad*, 1/9 1933.
- 49 E. Rostrup's noter ca. 1870; *Andelsbladet*, 1928, s. 1119, "Den slemme Urt fra Tirstrup", jnf. Begtrup [note 17] VI, 1810, s. 104: *Morgenfruer udbrede sig slemt langs med Callø Vig*; Jessen & Lind [note 5], s. 248 har *Tistrupurt*.
- 50 Jnf. Tang Kristensen, E., 1900, *Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv* tlb. I, Aarhus, s. 26.
- 51 Jenssen-Tusch [note 33], s. 59, 293.
- 52 Lange [note 40], s. 87f. (not. 1928); meddelt til Udvalg for Folkemaal 1943. Vestfyn er en af de egne, hvor gul okseøje endnu sine steder er et ondartet ukrudt.
- 53 Linné [note 27]; Retzius [note 29], 166; Lyttkens [note 32] I, 1904–06, 5; Vide, Sten-Bertil, 1956, i *Skånes hembygd Förbunds årsbok*, s. 89f.: Denne indvandringstradition lever endnu i Skaane; det samme gælder *hålabäcka* > *gula-bäcka* og *skummeslöfsört*, mens de to sidstnævnte navne synes helt forsvundet.
- 54 Marzell, Heinrich, 1943, *Wörterbuch des deutschen Pflanzennamen* I, Leipzig, s. 979 (*Franzosenkraut* ogsaa om andre ukrudtsplanter, se reg.); *Irmischia*, 1881, s. 26; Niessen, J., 1936, *Rheinische Volksbotanik* I, Berlin, s. 268f.; *Hessische Blätter für Volkskunde* 49–50, 1958, s. 115.
- 55 Rolland, Eug., 1908, *Flore populaire* VII, Paris, s. 56; Bastin, J., 1939, *Les plantes dans le parler, l'histoire et les usages de Wallonie malmédienne*, Liège, s. 188.
- 56 Penzig, O., 1924, *Flora popolare italiana* I, Genova, s. 117.
- 57 Cameron, John, 1883, *Gaelic Names of Plants*, Edinburgh & London, s. 42.
- 58 *Journal of American Folklore* VII, 1894, s. 91.
- 59 Jenssen-Tusch [note 51], s. 59, 292; Lange [note 2], s. 347–49 (ogsaa om andet ukrudt, se reg.).

- 60 Udvalg f. Folkemaal top. saml. 3272: Handved s., indgaaet 1936–37; *Die Heimat* XVII, 1907, s. 176.
- 61 Lange [note 2], ved Aalborg og paa Fyn not. 1943.
- 62 Ekkard, Fr., 1795, *Haandbog over almeennyttig Naturkundskab*, København, s. 233.
- 63 Ogsaa om flyvehavre (*Avena fatua*).
- 64 Navnet kendes ogsaa senere fra Bornh.: Jensen-Tusch [note 51], s. 59; Espersen, J. C. S., 1908, *Bornholmsk Ordbog*, København, s. 202.
- 65 Olavius [note 41].
- 66 Viborg, E., 1793, *Forsøg til systematiske danske Navne af indenlandske Planter*, København, s. 169: *gaalurt*.
- 67 E. Rostrup's noter ca. 1870.
- 68 Lyttkens [note 53].
- 69 Fries, Elias, "etymologiserer" suffixet: bemærkelsesværdigt ved sin afledning af isl. *tros*, *trys* 'unyttigt affald, skidt': *Kritisk ordbok öfver svenska växtnamnen*, 1880, Stockholm, s. 25.
- 70 Marzell [note 54], s. 977, og sm. Forf., 1925, *Die Pflanzen im deutschen Volksleben*, Jena, s. 75; Niessen [note 54], s. 269; *Hessische* [note 54], s. 116.
- 71 Paque, E., 1896, *De vlaamsche volksnamen der planten*, Namen, s. 21.
- 72 *Ibid.*, s. 275.
- 73 *Journ. of American Folklore* XV, 1902, s. 96 (Onondaga).
- 74 Feilberg [note 39] II, 1894–1904, s. 581; Jenssen-Tusch [note 51], s. 360; Lange [note 2], s. 347ff.
- 75 Beck, Kristen, 1936, *Muld*, Odense, s. 41f., vistnok eneste nævn i dansk poesi.
- 76 Lyttkens [note 53].
- 77 Niessen [note 54], s. 269.
- 78 Grigson, Geoffrey, 1955, *The Englishman's Flora*, London, s. 379.
- 79 Paulli, Joh., 1761, *Dansk oconom. Urte-Bog*, København, s. 143.
- 80 Ifg. *Decheniana Bonn* 94, 1937, s. 178, 193.
- 81 *Hessische* [note 54], s. 114.
- 82 Hegi, Gust., 1929, *Illustr. Flora von Mittel-Europa* VI, München, 2, s. 603.
- 83 Laban, F. C., 1866, *Flora des Herzogthums Holstein*, Hamburg, s. 135.
- 84 Klein, L., 1913, *Unsere Unkräuter*, Heidelberg, s. 14.
- 85 *Die Heimat* XVII, 1907, s. 175f.
- 86 Nerong, O. C., 1900, *Willkürsbriefe ... aus dem Kreise Flensburg*, Dollerup, s. 142.
- 87 *Danmarks* [note 1], s. 165f.
- 88 Bjerger, Poul & Søegaard, Thyge J., 1908–10, *Danske Vider og Vedtægter* II, København, s. 423.
- 89 *Danmarks* [note 1], s. 166, jnf. s. 268 (Als), 269 (Fyn), 365, 369.
- 90 Feilberg [note 39] tlb. XXXIII, 1910–14.
- 91 Dalgas, D., 1837, *Svendborg Amt*, København, s. 209.
- 92 Begtrup [note 17], s. 453f., VI, 1810, s. 466.
- 93 Dansk Folkemindesamling 1906/23: 287: Solbjergs., Holbæk amt, indsendt 1935.
- 94 Schmidt, Aug. F., 1940, *Landsbygilder*, København, s. 14–16; Gejlager, A. J., 1946, *Nord for Horsens Fjord*, (Danmarks Folkeminder, nr. 55), København, s. 114, jnf. Feilberg [note 39], s. 375f., II, 1894–1904, s. 610.
- 95 *Niedersachsen* 15, 1909–10, s. 316.
- 96 *Weisthum der Gesetze, Ordnungen und Vorschriften* III, 1803, s. 229.
- 97 *Niedersachsen* 15, 1909–10, s. 353.
- 98 Nerong [note 86], s. 11.
- 99 *Niedersachsen* 21, 1916, s. 382.
- 100 En dr. Frobenius prøvede at løse problemet paa den maade, at han anstillede forsøg med udvinding af potaske af gul okseøje, saaledes at ukrudtet fik en vis salgsværdi. Det førte dog ikke til noget (*Jahrb. d. Nassauischen Verein f. Naturkunde* XI, 1873, s. 211).
- 101 Begtrup [note 17], s. 453f.; *Landmands-Blade*, 1873, s. 447f.
- 102 *Jahrbücher für die Landeskunde d. Herzogthümer Schleswig-Holstein und Lauenburg* 4, 1861, s. 185; *Niedersachsen* 15, 1909–10, s. 210.

- 103 Pieper, Rich., 1897, *Volksbotanik*, Gumbinnen, s. 356f.
- 104 Becker, D., 1841, *Landwirtsch. Beschreibung d. Amtes Dillenburg*, ORT, s. 242f.
- 105 Forordning af 18/5 1943; Christiansen, Willi, 1953, *Neue kritische Flora v. Schleswig-Holstein*, Rendsburg, s. 454. Om tilsv. forordn. til udryddelse af *kosaksennep* (agerkaal) i det vestlige Slesvig; *Niedersachsen* 15, 1909–10, s. 316.
- 106 Niessen [note 54]; Marzell [note 54], s. 978.
- 107 Heukels, H., 1907, *Woordenboek der Nederlandse Volksnamen van Planten*, Amsterdam, s. 65.
- 108 Savage, F. G., 1923, *The Flora and Folk Lore of Shakespeare*, London, s. 105.
- 109 *Kiøbenhavnse nye Tidender om lærde og curieuse Sager*, 1758, nr. XXV, dat. 22/6. Prisen kom til udbetaling paa kongens fødselsdag 31/3 1759.
- 110 *Undersøgelser angaaende Statens almindelige Oeconomie ...* 2, 1762, s. 270–86.
- 111 Trykt i *Tidsskr. f. Landøkonomi* IV, 14, 1880, s. 603–41.
- 112 *Tidsskr. for Landbrugets Planteavl* 2, 1896, s. 106.
- 113 *Botanisk Tidsskr.* 57, 1961, s. 120, m. kort over udbredelsen i Danmark s. 274.
- 114 *Tolvmandsbladet* 33, 1961, s. 388f.